mektedir. Begteginliler döneminde Musul'da bir kale nakibinden bahsedilmektedir. Memlükler'de nakībü'l-ceyş unvanını taşıyan görevli sultanı korumak, geçit törenlerinde ve yoklamalarda askerin tertibi ve kıyafetiyle meşgul olmak, mevkib (alay) ve seferlerde muhafızlık yapmak, bir emri veya askere yazılacak fermanı kaleme almak, sultanın görüşmek istediği emîrleri ve askerleri huzura çıkarmak gibi vazifeleri yürütüyordu. Celâyirli Sultanı Ahmed, Memlük Sultanı Berkuk'a iltica ettiğinde maiyeti arasında nakībü'l-ceyşlerin bulunması aynı uygulamanın Celâyirliler'de de olduğunu göstermektedir. Hindistan'da Delhi Türk Sultanlığı'nın merkez teşkilâtında askerî işlerin idaresine bakan Dîvân-ı Arz'daki görevliler arasında nakibler de vardı. Nakibler saray teşkilâtında teşrifatçılık görevini ifa eder, bayram merasimlerinde resmî alayda hâcible birlikte sultanın önünde yürürlerdi. XVII. yüzyılda Özbek sarayında hanın sol tarafında seyyid olan nakibler yer almaktaydı. Bunların emîrin bulunmadığı durumlarda kazaskerin yetkisi dışında kalan sivil ve askerî işlere baktıkları zikredilmektedir.

XII. yüzyılın başlarında resmî hale gelen fütüvvet teşkilâtında nakib adlı makam sahibinin özel bir yeri vardı. Teşkilât hiyerarşisinde şeyhü'ş-şüyûh en üst makamda bulunur, onu şeyh, halife ve üç nakib takip ederdi. Nakiblerden biri reis olup diğerleri ona tâbi idi. Fütüvvetnâmelerde nakibin vazifeleri ayrıntılı şekilde sayılmaktadır. Nakiblerin pîrinin Hz. Ali'nin şed kuşattığı Câbir-i Ensârî (Câbir b. Abdullah) olduğuna inanılır. Nakib ve nakībü'n-nükabâ zümrelerinin Bektaşîlik, Rifâiyye, Sa'diyye ve Kādiriyye başta olmak üzere bütün tarikatları etkilediği kabul edilir.

Fütüvvet teşkilâtının XIII. yüzyılda Anadolu'daki yansıması olduğu kabul edilen Ahîlik'te de nakibin mertebesi ve hizmet şekli fütüvvet müessesesindeki nakible büyük ölçüde benzerlik gösterir. Ahîlik'te nakib esnafın seçimiyle göreve gelir. Esnaf, sanatkâr ve tüccarlar arasında şeyhin temsilcisi durumunda olan nakibin görevi üyeleri denetlemek, törenlerde şeyhi temsil etmek, ustalık merasimlerinde dua etmek, ustalığa terfi eden üyelere peştamal kuşatmak, şeyhin istediği üyeyi zâviyeye davet etmek, üyelerin isteklerini şeyhe bildirmek ve zâviyenin hizmetlerini yürütmektir. Gerektiğinde esnafa kefil olan nakib onlar üzerinde daha çok dinî bir otorite konumundadır.

Osmanlı Devleti'nde esnaf teşkilâtının icra organının başı olan kethüdânın yardımcıları arasında nakib de bulunmaktadır. Esnaf arasından doğruluğu ve dindarlığı ile meşhur kişilerden seçilen nakibin bir meslek sahibi olması şarttır. Evliya Çelebi esnaf alaylarının geçit törenini anlatırken şeyhten sonra nakibi de zikretmektedir.

Osmanlı döneminde Ahîlik'teki ritüellerin ve hiyerarşinin benzeri güreş ve okçuluk sporunda da uygulanmıştır. Ok meydanında meydan şeyhinin yardımcısı olarak meydan nakibi (vekilharç) bulunurdu ve Okçular Tekkesi'ndeki törenleri yönetirdi. Klasik dönem Osmanlı külliyelerinin hastahane, tekke, zâviye, imaret gibi birimlerinde mütevelliye bağlı olarak çalışan ve görev yaptıkları kuruluşlardan sorumlu olan yöneticilere şeyh, yardımcılarına da nakib adı verilmiştir.

Tekke hizmetlileri arasında farklı görevler ifa eden nakibler mevcut olup bunlara konum ve görevlerine göre sernakib, meydan nakibi, kahve nakibi, paşmak nakibi gibi adlar verilmiş, bu arada hâdimlere de nakib denilmiştir. Bektaşîlik ve Alevîlik'te on iki posttan biri olan nakib postu Kaygusuz Abdal makamı olarak kabul edilir. Nusayrîlik'te şeyhten sonra gelen, tören ve ibadetlerde görev alan kişiye de nakib ismi verilir. Cumhuriyet'in ilânından sonra 30 Kasım 1925 tarihli kanunla nakib unvanının kullanılması yasaklanmıştır (*Düstur*, Üçüncü tertip, VII, 113).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-ʿArab, "nḳb" md.; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2004, s. 559; Wensinck, *el-Muʿcem*, "nḳb" md.; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳāt*, I, 221-223, III, 602, 611; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 6; Taberî, *Târîḫ* (Ebü'l-Fazl), III, 364; VII, 491; IX, 135; X, 24; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), s. 91, 99; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîḫ* (nşr. Halîl Me'mûn Şîhâ), Beyrut 1422/2002, VI, 129, 558; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûḥât*, IV, 357-358, 361-363, 365; İbn Battûta, *er-Riḥle* (nşr. Abdülhâdî et-Tâzî), Rabat 1417/1997, III, 150, 152, 159; Kalkaşendî, *Ṣubḥu'l-aʿşâ*, IV, 21, 186, 237; V, 139, 146, 334, 456; XII, 453; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), I, 213, 218, 226, 231, 234, 245, 249, 268-269, 272, 276, 282, 285, 291, 293, 295, 317; *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, s. 503-512, 516, 537-538, 540, 551; *Düstur*, Üçüncü tertip, Ankara 1926, VII, 113; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 78, 129, 137, 139, 154-155; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, V, 294; Uzunçarşılı, *Medhal*, Ankara 1970, s. 45, 55, 330, 349, 359, 396, 399, 426-427, 429, 432; Ahmed Çelebi, *İslâmda Eğitim-Öğretim Tarihi* (trc. Ali Yardım), İstanbul 1983, s. 283-286; Mehmet Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri", *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul 1986, s. 116-117; Bedri Noyan, *Bektaşîlik Alevîlik Nedir?*, Ankara 1987, s. 296; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 158-159; II, 824, 912; Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1998, s. 72, 79-80, 91, 100-101, 110, 172-177, 181-183, 185-186, 189, 191, 193-195, 197-200; Özbay Güven, "Geleneksel Okçuluk ve Güreş Sporunda Ahiliğin Etkileri", *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri (13-15 Ekim 1999 Kırşehir)*, Ankara 1999, s. 157-188; Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi*, İstanbul 2000, s. 137, 138, 145-146, 148, 245, 281; Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, VIII, 579; S. Halûk Kortel, "Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât", *a.e.*, VIII, 731, 735; Cemaleddin Server Revnakoğlu, *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü* (haz. M. Doğan Bayın – İsmail Dervişoğlu), İstanbul 2003, s. 42, 50, 90, 240, 331-336; G. Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı* (trc. Ali Hakan Çavuşoğlu – Hasan Tuncay Başoğlu), İstanbul 2004, s. 53-56; Abdülbaki Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İFM*, XI/1-4 (1949-50), s. 36-37, 47-53, 90, 98, 220-225, 232-234, 304; M. Yûsuf el-Fârûkī, el-ʿArâfe ve'n-neḳābe müʾessesetân ictimâʿiyyetân mühimmetân fi'l-ʿahdi'n-nebevî", *Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, XVII/2, İslâmâbâd 1982, s. 83-87; D. de Weese, "The Descendants of Sayyid Ata and the Rank of Naqīb in Central Asia", *JAOS*, CXV/4 (1995), s. 615, 616; Pakalın, II, 647-648; C. E. Bosworth – J. Burton-Page, "Naḳīb", *EI²* (İng.), VII, 926; Mustafa Fayda, "Atâ", *DİA*, IV, 33; M. Hüseyin el-A'lamî el-Hâirî, *Dâʾiretü'l-maʿârifi'ş-Şîʿiyyeti'l-ʿâmme*, Beyrut 1413/1993, XVIII, 190.

GÜLGÜN UYAR

NAKÎBÜLEŞRAF

(نقيب الأشراف)

Seyyid ve şeriflerle ilgili işlere bakan yetkili.

Sözlükte "vekil, bir topluluğun başkanı" anlamındaki **nakīb** kelimesiyle Hz. Muhammed'in, kızı Fâtıma'nın iki oğlundan Hasan'ın soyunu ifade eden **eşrâftan** (tekili şerîf) oluşan terkip, peygamber soyundan gelenlerle ilgilenmek üzere kurulan teşkilâtın sorumlusu için kullanılmıştır. Resûl-i Ekrem'in ailesi, yakın akrabası ve soyundan gelenler müslümanlar nazarında müstesna bir mevkiye sahip olmuş, bunları sayıp sevmenin dinî bir vecîbe olduğu kabul edilmiş (bk. **ÂL; EHL-i BEYT**) ve onlarla ilgili bazı hizmetleri ifa etmek üzere görevliler tayin edilmiştir. Böylece zamanla **nikābet** müessesesi ortaya çıkmış, bununla ilgili görevlilere de **nakīb**, **nakībü'l-eşrâf** ve **nakībü'n-nükabâ** gibi isimler verilmiştir.

Resûlullah gibi ailesi ve akrabaları da zekât ve sadaka alamadıkları için kendilerine ganimetten pay ayrılmış, Resûl-i Ekrem bu payı dağıtmak üzere Hz. Ali'yi görevlendirmiş, Hz. Ali bu görevini Hz. Ebû Bekir ve Ömer devrinde de sürdürmüştür. Halife

Ömer tarafından kurulan divan teşkilâtında hisselerin tesbitinde Hz. Peygamber'e yakınlığın önemli bir unsur olarak dikkate alınması ve feyden pay alacakların isimlerinin tescil edilmesi, Resûl-i Ekrem'in soyu ve akrabasının tesbitine imkân sağladığı gibi böyle bir akrabalık iddiasında bulunanlara da (müteseyyid) engel teşkil etmiştir. Ehl-i beyt'e karşı genellikle olumsuz bir tavır içinde olan Emevîler'den sonra Abbâsîler'in iktidara gelmesi nikābet müessesesinin oluşumuna zemin hazırladı. Âl-i Abbas soyundan gelenlerle (Abbâsîler) Âl-i Ebû Tâlib (Hz. Ali ile Fâtıma) soyundan gelenlerin (Tâlibîler) kayıtlarını tutmak için merkezde "nakībü'l-ensâb" adı verilen bir görevli belirlendi. Her iki aile mensuplarının kayıtları ayrı tutulmakla birlikte Abbâsî ve Tâlibî nikābeti bazan birleştirilmiştir. Uygulama yayılınca her bölgede bu görevi yerine getirecek bir kişi belirlendi ve buna "nakib", nakiblerin bağlı bulunduğu kişiye de "nakībü'n-nükabâ" unvanı verildi. Halife Mütevekkil-Alellah devrinde (847-861) Ömer b. Ferec er-Ruhhacî'nin Tâlibîler'in işlerini üstlendiği (Taberî, IX, 266), halifeler nezdinde itibar sahibi olan ve İbn Tûmâr diye bilinen Ahmed b. Abdüssamed b. Sâlih'in (ö. 302/914-15) hem Abbâsî hem Tâlibîler'in nakibliğini şahsında birleştirdiği, vefatından sonra da bu görevin oğlu Muhammed'e geçtiği (Safedî, VII, 65-66) nakledilmektedir. Genellikle Tâlibîler ve Abbâsîler için kendi soylarından nakib görevlendirilir, bu vazifenin hac emirliği, kadılık, hatiplik ve vezirlikle birleştirildiği de olurdu. Nakībü'n-nükabâlar halife menşuruyla tayin edilir ve kendilerine "el-Murtazâ zü'l-mecdeyn, er-Rızâ zü'l-fahreyn, Nûrü'l-hüdâ, et-Tâhir" gibi unvanlar verilirdi. Bunlar bazan elçilik için tercih edilir, ayrıca resmî karşılama törenlerinde protokolde yer alırlardı. Bu dönemde nakiblerin görevleri Hz. Peygamber'in soyuna mensup kişilerin kayıtlarını tutmak, evliliklerinde denklik kuralına uymalarını sağlamak, haklarını korumak ve onların başkalarının haklarına riayet etmesini sağlamak, fey ve ganimetlerden kendilerine düşen payları dağıtmak ve suç işleyenlerin cezalarını belirlemekti.

Diğer İslâm ülkelerinde de görülen nakîbüleşraflık müessesesinin ilgi alanında zamanla bir daralma oldu. Fâtımî, Eyyûbî, İlhanlı ve Memlükler'de teşkilât sadece Hasan ve Hüseyin soyundan gelenlerle ilgilenmeye başladı. Anadolu Selçukluları'nda da seyyid ve şeriflerin kayıtlarının tutularak nesep kargaşasının önlenmesi, gelirlerinin temini ve ticarî faaliyette bulunanlara vergi muafiyeti sağlanması gibi işleri yürüten görevlilerin varlığı bilinmektedir.

Nakîbüleşrafı tören elbiseleriyle tasvir eden bir çizim (Ignatius Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Ottoman*, Paris 1790, II, lv. 95)

Osmanlılar'da benzeri bir müessesenin ihdasıyla ilgili ilk bilgiler Yıldırım Bayezid dönemine kadar iner. Seyyid ve şeriflerle ilgilenmek üzere Yıldırım Bayezid zamanında 802 Ramazanında (Mayıs 1400) bir makam ihdas edildiği ve bu makama ilk olarak Bağdat eşrafından, Bursa'da İshâkıyye (Kâzerûniyye) zâviyesi postnişini Seyyid Muhammed Nattâ' Hüseynî'nin getirildiği bilinmektedir. Ankara Savaşı'ndan sonra Timur ordularına esir düşen ve serbest bırakılmasının ardından Hicaz'a giden Seyyid Muhammed Nattâ', II. Murad zamanında (1421-1444) Bursa'ya dönerek tekrar eski görevine başladı. Vefatı üzerine yerine büyük oğlu Zeynelâbidin geçti.

Bu makamın Osmanlı Devleti'nde kurumlaşma süreci açısından önemli dönüm noktası, II. Bayezid'in 900'de (1494) bu göreve hocası Seyyid Abdullah'ın oğlu Seyyid Mahmud'u maaşlı olarak tayin etmesiyle gerçekleşti. Bu tarihe kadar görevliler devletten düzenli bir ücret almaz ve "nâzır" unvanıyla anılırlardı. Yeni tayinle birlikte, Memlük yönetimindeki Mısır ve Suriye gibi merkezlerde aynı görevde bulunan kişinin nakîbüleşraf unvanını kullanmasından hareketle Osmanlı Devleti'nde de bu unvan benimsendi. Nakîbüleşraf unvanını kullanan ilk kişi olan Seyyid Mahmud vefatına (ö. 944/1537 [?]) kadar bu görevde kaldı.

Zamanla Osmanlı hiyerarşisinde önemli bir yer edinen nakîbüleşraf genellikle sâdât arasından ve ilmiye mensuplarından seçilirdi. Bunlar XVII. yüzyılın ortalarına kadar ömür boyu vazifede kalmışlar, daha sonra ise çeşitli sebeplerle azledilmiş veya görevden feragat etmişlerdir. Daha önce kadı, kazasker veya şeyhülislâm olanlar bulunduğu gibi iki görevi aynı anda yürütenler de vardı (Ahmed Rifat, s. 28-33; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 167). Osmanlı nakîbüleşrafları İstanbul'da ikamet ederdi; diğer şehirlerde sâdât arasından belli bir süre için seçilen nakîbüleşraf kaymakamları bulunurdu. Bunlarda bir derecelendirmeye gidilmişti. Meselâ İstanbul'da bulunan nakîbüleşraf Kudüs nakîbüleşraf kaymakamını, o da Filistin bölgesindeki kaza ve mutasarrıflıkların nakîbüleşraf kaymakamlarını tayin ederdi. Kaymakamların görev alanının bir kaza veya sancak sınırlarını aştığı da olurdu (Walid al-Arid, s. 47). Nakîbüleşraf kaymakamlığı önemli bir nüfuz ve maddî gelir kaynağıydı. Dolayısıyla bunlar genellikle nüfuzlu ailelerden seçilirdi. Bazan da Şam örneğinde olduğu gibi şeyhülmeşâyih ve nakîbüleşraflık görevlerinin bir kişiye verildiği olurdu (Schilcher, s. 109).

Nakîbüleşraflar görevlerini genellikle kendi ikametgâhlarında yerine getirirlerdi, ancak II. Abdülhamid döneminde (1876-1909)Yıldız Sarayı semtinde ayrı bir mekân tahsis edilmişti. Nakîbüleşraftan sonraki en yetkili kişiye "alemdar", diğer memurlara da "çavuş" denirdi. Alemdarın en önemli görevi sancak-ı şerifi taşımak olduğu için bu unvanı almıştı. Konaklarında, suç işleyen sâdâtı hapsedecekleri özel yerleri bulunurdu. Hükümetle yazışmalarını doğrudan sadrazamla yaparlardı.

Bu makamın önemli görevlerinden biri de seyyid ve şeriflerin şeceresini kaydederek müteseyyidlerin seyyidlere sağlanan imtiyaz ve imkânlardan istifadesini engellemekti. Lutfi Paşa'ya göre XVI. yüzyılda birçok müteseyyid ortaya çıkmış ve bu durum kayıt defterlerinin önemini arttırmıştı (Kütükoğlu, s. 98). Merkezde ve taşrada seyyid ve şeriflerin kayıtlı olduğu nakîbüleşraf defterleri bulunurdu. Nakîbüleşraflar seyyidlik beratının verilmesi, sâdâta sağlanan askerlik ve örfî vergi muafiyetlerinin uygulanması, lehte ve aleyhte vuku bulan davalara müdahil olunması, suçluların cezalandırılması ve evlilik işlemlerinde bu defterlere başvururlardı.

Merasimlerde nakîbüleşrafların önemli bir yeri vardı. Biat, muayede, kılıç kuşanma ve mevlid gibi törenlerinin yanı sıra XIX. yüzyılda uygulanmaya başlanan cülûs ve velâdet günlerinde nakîbüleşraflar şeyhülislâmlarla birlikte ön sıralarda yer alır ve zaman zaman tören duasını yaparlardı. III. Selim'in cülûsu esnasında ilk biatı dualarla Nakîbüleşraf Derviş Efendi yapmıştı. III. Ahmed, I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid'e şeyhülislâm ve nakîbüleşraf beraberce, IV. Mustafa, II. Mah-

mud ve Abdülmecid'e sadece nakîbüleşraf kılıç kuşandırmıştır. Padişahın bizzat sefere katıldığı zamanlarda nakîbüleşraf da bir kısım sâdât ile iştirak eder ve sancak-ı şerifin yanından ayrılmazdı. Diğer seferlerde ise nakîbüleşrafı temsilen alemdar katılır ve sancağı taşırdı. Bu durumda nakîbüleşraf ordunun uğurlanması ve karşılanması törenlerine iştirak ederdi.

Seyyid ve şerifler özel kıyafet giyerlerdi. Bunun için Osmanlı öncesi dönemde yeşil, siyah ve kırmızı gibi farklı renklerin seçildiği görülür. Osmanlı döneminde ise Abbâsîler'de başlayan ve daha sonra sıkça kullanılan yeşil sarık giyme âdeti düzenli biçimde uygulandı. Hatta Osmanlılar, yeşil rengi şeriflerin alâmeti saydıklarından Mekke emîri olan şerife gönderilen nâmelerin keselerinin, hil'atlerin ve harvanîlerin yeşil renkte olmasına özen gösterirlerdi. Nakîbüleşrafın resmî elbisesi XVIII. yüzyıldan itibaren kazasker elbisesiyle aynı olup en belirgin farkı kavuğu üzerine yeşil sarmasıydı. Nakîbüleşraflık hilâfetin ilgasıyla birlikte kaldırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîḫ* (Ebü'l-Fazl), IX, 266; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye: İslâmda Hilâfet ve Devlet Hukuku* (trc. Ali Şafak), İstanbul 1976, s. 104-107; Safedî, *el-Vâfî*, VII, 65-66; Mecdî, *Şekāik Tercümesi*, II-V, bk. İndeks; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekāyiât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, bk. İndeks; Ahmed Rifat, *Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakîbüleşrâflar: Devhatü'n-nukabâ* (haz. Hasan Yüksel – M. Fatih Köksal), Sivas 1998; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 161-172; a.mlf., *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ankara 1972, s. 4-12; L. S. Schilcher, *Families in Politics: Damascene Factions and Estates of the 18th and 19th Centuries*, Stuttgart 1985, s. 109, 124-131, 194-211; Mübahat S. Kütükoğlu, "Lütfî Paşa Âsafnâmesi", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 98; M. Winter, *Egyptian Society under Ottoman Rule: 1517-1798*, London 1992, s. 185-195; a.mlf., "The Ashrāf and Niqābat al-Ashrāf in Egypt in Ottoman and Modern Times", *AAS*, XIX (1985), s. 17-41; Walid al-Arid, *XIX. Yüzyılda Cebel-i Nablus* (doktora tezi, 1992), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 46-59; Abdeljelil Temimi, *Etudes sur les relations arabo-ottomanes et turques*, Zaghouan 2000, s. 17-24; Murat Sarıcık, "Osmanlı Devleti'nde Nakîbül-Eşrâflık Kurumu", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, X, 385-393; a.mlf., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi*, Ankara 2003; Zafer Erginli, "Osmanlı Devleti'nin İlk Resmî Nakîbül-Eşrafı Olan Bir Derviş: Seyyid Natta'", *Gümüşlü'den Günümüze Osmanlı Kültüründe Bursa* (haz. Hasan Basri Öcalan), İstanbul 2003, s. 138-148; Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa: Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler*, İstanbul 2004, s. 33-34, 58-60, 79, 96, 224; Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul 2005, tür.yer.; Ali Emîrî, "Hâdim ve Hâfız-ı Emânât-ı Mübâreke ...", *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, sy. 19, İstanbul 1335, s. 420 vd.; M. Rosen, "The Naqīb al-Ashrāf Rebellion in Jerusalem and its Repercussions on the City's Dhimmīs", *AAS*, XVIII/3 (1985), s. 249-270; A. R. ʿAlāmarvedaštī, "L'origine della Niqābat al-Ašrāf nella storia dell'Islam", *OM*, XVIII (1999), s. 297-322; Bilgin Aydın, "Meşihat Arşivi'nde Muhafaza Edilen Nakibul-Eşraf Defterleri", *MÜ-TAD*, sy. 10 (2001), s. 21-26; Pakalın, II, 647-648; A. Havemann, "Naḳīb al-Ashrāf", *EI²* (İng.), VII, 926-927; C. van Arendonk – [W. A. Graham], "Sharīf", *a.e.*, IX, 333-334.

 Şit Tufan Buzpınar

NAKİT
(النقد)

Nakd kelimesi fıkıhta "para, iki tarafa borç yükleyen akidlerde bedelin peşin olması ve para borçlarında ödeme" anlamlarına gelir. **1. Para Anlamında.** Nakit kelimesi (çoğulu nukūd) iktisadî kıymetlerin ölçülmesi ve mübadelesine yarayan ve ödeme vasıtası işlevini gören parayı belirtmek için kullanılır. Dar anlamda para bir ülkede tedavülde bulunan millî parayı, geniş anlamda hem bunu hem yabancı ülke paralarını ifade eder. Hz. Peygamber ve Hulefâ-yı Râşidîn döneminde tedavülde bulunan para genellikle Bizans'ın altın dinarı ile Sâsânîler'in gümüş dirhemi idi; "nakdân" denildiğinde bu iki para kastediliyordu. Hatta Abdülmelik b. Mervân zamanına kadar (685-705) yerli para darbedilmediğinden dinar tedavülünün hâkim olduğu Şam ve Mısır yöresi halkı "ehlü'z-zeheb", dirhem tedavülünün hâkim olduğu Irak yöresi halkı "ehlü'l-verık" diye anılıyordu. İki para arasında değer yönünden 1/10'luk bir oran bulunduğu için Hz. Ömer, Resûl-i Ekrem'in deve üzerinden belirlediği diyetin karşılığını 1000 dinar ve 10.000 dirhem şeklinde tesbit etmiştir (*el-Muvaṭṭaʾ*, "ʿUḳūl", 2; ayrıca bk. **DİNAR; DİRHEM**).

Tedavüldeki paralar sikke halinde de olsa farklı ağırlıklarda bulundukları, zamanla aşındıkları veya kırpıldıkları için sayı ile değil tartıyla işlem görmekteydi (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, V, 17). Ödemelere esas teşkil eden bu paraların yanı sıra ufaklık para olarak çeşitli madenlerden, özellikle bakırdan değişik ağırlıklarda kesilmiş felsler de zaman içinde tedavüle çıkmıştır. Genişleyen İslâm coğrafyasında başta altın ve gümüş olmak üzere çeşitli metallerden kesilmiş farklı ağırlık ve şekillerde madenî paralar (akçe, mangır) tedavül imkânı bulmuştur. Klasik fıkıh eserlerinde nakitle ilgili dinî hükümler işlenirken bu madenî paralar esas alınmıştır. 1929 dünya ekonomik buhranından sonra metal sisteminden kâğıt para sistemine geçilmiş ve artık para denilince kâğıt para ve ufaklık metal para anlaşılır olmuştur. Kâğıt paranın değerinin itibarî, yani gerçek kıymetinin temsil ettiği değerle mukayese edilemeyecek kadar düşük olması pek çok iktisadî ve hukukî problemi de beraberinde getirmiştir (bk. **PARA**).

Tedavülden kalkma ve değer dalgalanmaları gibi parasal olayların borç ilişkilerine etkisi fakihleri meşgul eden bir mesele olmuştur. Metal para tedavülünün cârî olduğu dönemlere ait eserlerde tedavülden kalkma olayının borç ilişkilerine etkisi kabul edilmiş ve çeşitli çözümler geliştirilmiştir. Fakat değer dalgalanmalarının borç ilişkilerini etkilemesine pek sıcak bakılmamıştır. Metal para dönemine ait yaklaşımlar kâğıt para dönemi problemleri için tatminkâr bulunmamış ve yeni çözüm arayışları başlamıştır. Bu bağlamda para değerindeki dalgalanmalara karşı döviz değeri, altın değeri veya eşya değeri kaydı gibi alacaklıyı koruyan birtakım tedbirler geliştirilmiştir. Bu kayıtlar ödemenin memleket parası üzerinden yapılması, fakat ödenecek miktarın belli bir miktardaki dövizin, altının yahut belirli mal veya malların ödeme veya vade tarihindeki değerine göre belirlenmesi üzerinde anlaşmayı ifade eder. Altınla ifa kaydı ise altın değeri kaydından farklı olup iki şekilde gerçekleşebilir. Birinci şekilde asıl borç altın dışında bir şey, daha çok bir para borcu olarak doğmakta, ancak taraflar bu para borcunun doğumu sırasında ne kadar altına tekabül ediyorsa o miktarda altının ifa edileceği hususunda anlaşmaktadır. Özellikle karz işleminde bu yola, ödünç verenin ödünç verdiği paranın o günkü alım gücünü muhafaza etmesi amacıyla başvurur. Vadeli sarf işlemi mahiyetinde olduğundan fıkıhta bu tür anlaşmalar tecviz edilmemiştir. Altınla ifa kaydının ikinci şeklinde ise borcun konusu borç ilişkisi kurulurken altından ibarettir; bir başka şeyin altına çevrilmesi söz konusu değildir. Bey' akdinde semen, kira akdinde kira bedeli altın olarak kararlaştırılabileceği gibi karz akdinde mukriz belli miktarda altını ödünç verebilir. Bu durumlarda borçlunun ifa edeceği edim altından ibaret olur. Miktar ve nitelik yönünden yeterince belirlenmiş olan altının bu şekilde akiddeki edimlerden birine doğrudan konu yapılmasında fıkhî açıdan sakınca yoktur. Dövizle ifa kaydı hakkında da kıyasen aynı sonuca varılabilmektedir.

Nakit, mal varlığının aktif kısmını oluşturan kalemlerden biri olup iktisadî anlam-